

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07 MAYIS 2017

CİLT 1

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)
978-605-4697-07-6 (1.c)

Aralık 2017, Kastamonu
Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

İMAM MATURİDİ'YE GÖRE EBU HANİFE

Mehmet Zeki İŞCAN¹

Giriş

İmam Maturidi, özellikle Tevilat adlı eserinde sayısız yerde Ebu Hanife'ye referansta bulunmaktadır. Ama bu referansların çoğu fıkıhla, fer'i meselelerle alakalıdır. Hatta bunlara bakarak İmam Maturidi'nin İbn Kutluboğa gibi, fakih mi mütekellim mi tartışmasını yapmak mümkündür. Hanefî tabakat kitaplarında Maturidi'nin mütekellim olmaktan çok fakih olarak gösterildiği ifade edilmiştir².

Hanefî mezhebinde Maturidi'ye dayanarak kelim öncülleri içinde bir usul geleneğinden bahseden ve Maturidi'yi usulü fıkıhta da bir yöntemin kurucusu olarak gösteren Alaaddin es-Semerkandi büyük ölçüde haklıdır. Maturidi'nin Ebu Hanife atıfları, bu atıflarda yaptığı açıklamalar, kabulleri, retleri, bazen Ebu Hanife yöntemini ileri götürmesi, bazen onun gerisine düşmesi, yöntemi ile kelami görüşler arasında yaptığı uyarlamalar, Semerkandi'nin Hanefî-kelamcı usul geleneği için Maturidi'ye referansta bulunmasının isabetini haklılaştırmakta, bunun bir “kurgu” olmadığını ortaya koymaktadır.³

İmam Maturidi'nin, birçok yerde, “Şu ayette Mutezilenin şu görüşünü reddetmekte iki delil vardır”, “Şu ayet, Şafii'nin görüşünün isabetli olmadığına delildir” şeklinde itirazları olduğu gibi “Şu ayet, Ebu Hanife'nin falanca görüşünün isabetli oluşunu göstermektedir” şeklinde de kabulleri bulunmaktadır.⁴

İmam Maturidi bazen “Şu bizim görüşümüzdür (ve hüve kavlüna) şu da Ebu Hanife'nin görüşüdür” (ve hüve kavlü Ebi Hanife) demek suretiyle kendi görüşünü Ebu Hanife'nin görüşünden ayırmaktadır. Savaş esirleri için alınan fidye konusunda böyle yapmaktadır⁵.

Ebu Hanife'de Alioğulları vurgusu daha fazladır. Hatta Ali'nin ümmetin en hayırlısı olduğuna dair rivayet ona da hamledilir. İmam Maturidi bu konuda Ebu Hanife'den farklı düşünmektedir. Nitekim Maturidi: “Şu halde evlere kapılarından girin” (Bakara, 189) ayetinde geçen “buyut” ve “ebvab” ifadelerine dayanan Karmatilerin, buyuttan maksadın Rasulullah, ebvabtan maksadın ise Hz. Ali olduğuna inandıklarını ifade etmektedir. Maturidi'ye göre bu kelimeler ayette çoğul olarak geçmektedir. Şu halde evler de kapılar da çoktur. Buna göre Ebu Bekir, Ömer, Osman gibi sahabiler bu konuda aynı çizgi içinde bulunmaktadırlar. Rasulullah, “Ben hikmetin şehriyim” buyurmuştur. Şehrin tek değil birkaç kapısı bulunduğunu⁶ ifade eden İmam Maturidi'nin bu farklılığı, içtimai, siyasi ve ilmi değişimlerin sonucu olarak yorumlanabilir.

İmam Maturidi'ye göre, “Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, müminlerdir” (Maide 55) ayeti, Rafizilerin kabul ettiğinin aksine, Hz. Ebubekir zamanında Hz. Ali için “hilafeti” ispat etmemektedir. Bu ayet, Hz. Ali hakkında inmiş olsa bile bir önceki ayetin Ebubekir'in imametini ispat etmesi ve Ali'nin “Rasulullah'tan sonra insanların en hayırlısı Ebubekir'dir” demiş olması sebebiyle, ayet Ali için nazil olsa da bütün müminler hakkındadır. Ali'nin bu konuda diğerlerine herhangi bir üstünlüğü yoktur⁷.

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

² Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, TATAV. Yay., İstanbul 2002, s. 57.

³ Murteza Bedir, Semerkandi'nin bu iddiasının bir kurgudan ileri gitmediğini savunmaktadır. Bkz. Murteza Bedir, “Maturidi Fıkıh Usulu: Gerçek mi Kurgu mu?” , *Büyük Türk Bilgini İmam Maturidi ve Maturidilik*, İstanbul 2012, s. 412-420.

⁴ Örnek olarak bkz. Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, neşr. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yay., İstanbul 2010, c. 17, s. 132, 173-174.

⁵ Bkz. Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, neşr. Murteza Bedir, İstanbul 2008, c. 13, s. 387.

⁶ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, neşr. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul 2005, c. 1, s. 373-374.

⁷ Maturidi, *Tevilatu'l-Kuran*, neşr. Mehmet Boynu Kalın, İstanbul 2005, c. 4, s. 259-260.

İmam Maturidi siyasi göndermesi bulunmayan bazı ayetlerden bile Hz. Ebubekir'in fazilet ve üstünlüğüne bir delil arama peşindedir. Örneğin "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in Allah'ı bir tanıyan dinine tabi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir?" (Nisa 125) ayetinin bir anlamının şöyle olabileceğini belirtmektedir: "Yaptığı her işi dinine uygun yapan ile yapmayan Müslümanların hangisi din bakımından daha güzeldir?" İmam Maturidi'ye göre yaptığı her işi dinine uygun yapan kişinin ilk örneği Hz. Ebubekir'dir. Nitekim Rasulullah onun hakkında "Şayet Ebubekir'in imanı bütün ümmetin imanı ile tartılsaydı onun imanı ağır gelirdi" buyurmuştur.⁸

İmam Maturidi, ihtiyari fiillerinde insanın kudrete her halükarda sahip olduğunu benimseyenlerin taat kudretinin masiyete de elverişli olup olmaması konusunda farklı değerlendirmelere sahip olduklarını dile getirmektedir. Bunlardan bir grup, taat kudretinin masiyete de elverişli olduğunu söylemişlerdir. Maturidi, Ebu Hanife'nin bu gruptan olduğunu belirtmektedir. Bu görüşün itizal mensuplarınca da benimsenmiş olduğunu da Maturidi yine kaydetmektedir. Diğer bir grup ise taat kudretinin masiyetten ayrı olduğuna kani olmuştur. Bu görüşte olanlardan biri Hüseyin b. Neccar'dır. Maturidi'nin daha sonra yaptığı izahlara bakılırsa kendisi Ebu Hanife'nin görüşüne değil Hüseyin b. Neccar'ın görüşüne yakın durmaktadır.⁹

Ebu Hanife ve Hanefilik, bazen, farazi sorular sormak ve böylece fıkıhın gelişimini hayali durumlara indirgemekle itham edilmiştir. Bu iddiayı tartışmak mümkündür. Fakat doğru olsa bile İmam Maturidi'de bu durumu görmek mümkün değildir. "Ey iman edenler, size açıklandığında üzüleceğiniz şeyleri sormayın. Kur'an indirildiğinde sorarsanız o zaman açıklanır"(Maide 101) ayetini tevil ederken İmam Maturidi, şöyle demiştir: "Ayet müminler için inmişse ihtiyaç bulunmayan, sorun ortaya çıkmadan sorulabilecek soruları onlar için önlemek istemiştir. Ayete göre ihtiyaç söz konusu olduğunda soru sorulmalı, lüzumu olmayan konularda ise soru yöneltilmemelidir".¹⁰

Bu az sayıdaki farklılıklara rağmen İmam Maturidi'nin asıl tavrı, "ashabımız" dediğinde bunun içinde Ebu Hanife'nin de yer almış olmasıdır. "Biz İbrahim'e seslendik, rüyana sadakat gösterdin" (Saffat, 104-105) ayetinden hareketle Maturidi, "ashabımızın görüşü için bu ayet delil teşkil etmektedir" der ve devam eder: "Şöyle ki Ebu Hanife nazarında bir kişi, oğlunu kurban etmeyi kendine vacip kılsa, bu yemininden bir koç kurban etmek suretiyle kurtulur. Çünkü ayette Allah, İbrahim'in koç kurban etmeye karar vermekle rüyasını gerçekleştirdiğini bildirmiştir"¹¹.

İmam Maturidi fikhi görüşlerinden başka, özellikle Kur'an'ın mahiyeti, büyük günah işleyenin hükmünü Allah'a havale etmek ve dinde akli düşünceye yer verme hususlarında Ebu Hanife'ye sıklıkla referansta bulunmaktadır.

Kuran'ın Mahiyeti

İmam Maturidi, fikhi meseleler dışında Ebu Hanife'ye atıfta bulunduğu en önemli mesele Kuran'ın mahiyeti ve bununla ilgili diğer meselelerdir. "Bu, şüphesiz kerim bir Rasulün sözüdür" (Tekvir, 19) ayetinde kastedilenin Ebu Hanife'nin de kabul ettiği gibi Rasulullah olduğunu ifade eden Maturidi, Ebu Hanife'ye göre okunan, dinlenen Kuran'ın "Allah'ın Kelamı" olarak nitelendirilmesinin, sadece vahyin başlangıcının, kaynağının Allah olmasının kastedildiği durumlarda isabetli olduğunu ve okunan ya da dinlenen kelamın Rasulullah'ın sözü olarak nitelendirilebileceğini¹² belirtmektedir.

İmam Maturidi "Şüphesiz bunlar, ilk suhufunda, İbrahim ve Musa'nın suhufunda da vardır" (A'la, 18-19) ayetlerinin, dilinin değişmesiyle bir şeyin hakikatinin zarar görmeyeceğine işaret ettiğini belirtmektedir. Buradan hareketle Maturidi, bu ayetlerin, Ebu

⁸ Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 47.

⁹ Bkz. Maturidi, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara 2002, s. 336-337.

¹⁰ Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 354.

¹¹ Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, neşr Mustafa Yavuz, İstanbul 2008, c. 12, s. 175.

¹² Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 17, s. 74.

Hanife'nin namazda Farsça kıraatin caiz olduğu fetvası için hüccet teşkil ettiğini de ifade etmektedir¹³.

“İcaz, Kur'an'ın lafzında değil manasındadır” görüşünden dolayı Ebu Hanife'nin Kur'an'ın mahluk olduğunu savunan biri olduğu ifade edilmiştir¹⁴. Bu noktada İmam Maturidi Ebu Hanife'nin “manada icaz”ını birçok yerde dile getirirse ve kabul etse de bazen batını oluşumlara cevap verme endişesiyle bu görüşten rücu etmektedir. Maturidi, Batıniyye'nin Kur'an'ın sadece manasıyla nazil olduğunu kabul ettiğini ifade etmektedir. Bâtıniyye'ye göre Kur'an, Rasulullah'a, şu an okuduğumuz lafızlarla inmemiştir. Kuran, nebinin kalbine inen bir ilhamdan ibarettir. Rasulullah bu ilhamı şekillendirmiş ve harflerle resimlendirmiştir. Böylece Rasullah'ın diliyle Kuran Arapça tabire kavuşmuştur. İmam Maturidi'ye göre bu görüş doğru değildir. Eğer Batıniyye'nin dediği gibi Kuran sadece Rasullah'ın kalbine inen ilhamdan ibaret olsaydı benzerini getirmekten acze düşüleceği ile ilgili delili temelinden sarsılırdı.

İmam Maturidi'ye göre “Muhakkak biliyoruz ki onlar: «Mutlaka onu bir insan öğretiyor!» da diyorlar. Haktan saparak isnatta bulunmak istedikleri kimsenin dili yabancıdır; bu Kur'an ise gayet açık bir Arapçadır” (Nahl, 103); “Onu ezberlemek için dilini kıpırdatma” (Kıyame 75/16), “Vahyi tamamlanmadan Kuran'ı okumakta acele etme” (Taha, 114) gibi ayetler de Batıniyye'nin Allah'ın dininden uzaklaştıklarını gösterir delillerdir¹⁵.

Maturidi “Sana vahyedilişi tamamlanmadan Kur'an'ı okumakta acele etme” (Taha, 114) ayetine dayanarak Kur'an'ın lafzen vahyedildiğini ifade etmektedir. Kur'an lafızlardan soyutlanmış mana olsaydı ayette bu şekilde isimlendirilmezdi¹⁶.

Bu açıklamalara bakılırsa Maturidi'nin Ebu Hanife'nin “lafız Kur'an'ın asıl unsuru değildir” anlayışından, Batıniyyeyi reddetme maksadıyla uzaklaştığı görülmektedir. Çünkü ona göre Kuran, mana ve lafızlarıyla birlikte ezeli Allah kelamı olmaktadır¹⁷.

Büyük Günah'ın Hükmünü Allah'a Havale Etmek

Bilindiği gibi Ebu Hanife'ye göre imanın artma mahiyeti bulunmamaktadır. Onun arttığını ifade eden ayetlerin manası tafsili imanla ilgilidir. Bu ayetlerde icmali imandan tafsili imana geçiş söz konusu edilmiştir.

İmam Maturidi Ebu Hanife'nin bu görüşünü vermekte ama kendisi bu tartışmada daha güzel bir açıklama yapmaktadır. Ona göre iman hakikatlerinden biri, onun daima yenilenmesi ve canlı dinamik halde tutulmasıdır. İşte imanda artma ya da ziyade bu canlılık ve yenileşmeye işaret etmektedir¹⁸.

Maturidi'ye göre büyük günahları Allah, tövbesiz affedebilir. Hırsızlık ayetinden hemen sonra gelen “kim haksız davranıştan (zulüm) sonra tövbe eder ve halini düzeltirse bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder” (Maide 39), ayetinde geçen tövbe, ona göre şirkten ve şirk halinde iken yapılan kötülük ve bozgunculuk fikirlerinden yapılan tövbedir¹⁹.

İmam Maturidi, tövbesiz günahların affedilebileceği tezinden hiçbir taviz vermek istememektedir. Ona göre tövbe ile affedilebilecek büyük günah şirkdir. Şirk hariç diğer büyük günahlar için tövbe şartı ileri sürülemez.

Maturidi, Haricilerin “küçük günahlar bile insanı küfre düşürür” iddiasını eleştirirken önemli şeyler ileri sürmektedir. Ona göre Haricilerin bu iddiasını çürüten delil enbiyanın ve evliyanın küçük günaha duçar olma ihtimalidir. Sahibini küfre sürükleyebilecek bir küçük günah ise nübüvvet ve velayeti düşürecek²⁰. Burada “velinin” hangi anlamda kullanıldığı

¹³ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, c. 17, s. 175.

¹⁴ Hatib Bağdadi, *Tarihu Bağdat ev Medeniyetu's-Selam*, Daru Kitabi'l-Arabi, Beyrut tsz., c. XIII, s. 379.

¹⁵ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, c. 1, s. 175.

¹⁶ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, c. 1, s. 175vd.

¹⁷ Bkz. Hülya Alper, *İmam Maturidi'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yay., İstanbul 2013, s. 111.

¹⁸ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, neşr. Muhammed Masum Vanlıoğlu, İstanbul 2009, c. 14, s. 13.

¹⁹ Mauridi, *Tevilatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 223.

²⁰ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 37.

açık değildir. Maturidi'ye göre velayet, işi üzerine almaktır. “lev velleytüm Ebabekr” (eğer Ebubekir'i halife yaparsanız...) rivayetinde de bu mana görülmektedir²¹.

Veli, yönetme işini üzerine alansa “velayetin düşmesi” hangi anlama gelmektedir? Yahut veli neden nebi ile birlikte zikredilmektedir? Bu sorular önemli olmakla birlikte kanaatimize göre İmam Maturidi, sivil idarenin nübüvvet kadar önemli bir role sahip olduğunu vurgulamak gayesinde olabilir. Elbette burada sivil idare dinselleştirilmemekte, sadece yönetimin önemi vurgulanmaktadır.

İman Amel Ayrımı

Sünniliğin ya da Sünni itikadının dış sınırlarından bahsettiğinde F. M. Denny, “An Introduction to İslam” adlı eserinde “ortodoksi”nin İslam'ı niteleyen en iyi terim olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre bunun yerine “doğru uygulama” ya da “doğru amel” anlamına gelen “ortopraksi” terimini kullanmak daha doğrudur²². Denny'nin bu tespiti Ehlihadis, Şafilik, Eşarilik dikkate alındığında isabetli olabilir. Fakat Ebu Hanife ve İmam Maturidi söz konusu olduğunda amelin Müslüman olmanın odağında yer almadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ebu Hanife, irca fikrinden dolayı iman ve amel arasında ayrım yapmış, ameli imanın içinde değerlendirmemiştir. Bu ayrımın bir sonucu olarak Ebu Hanife, Beyazizade'nin ifade ettiğine göre, dinin değişmezliği yanında şeriatin tebdile tabi tutulabileceğini savunmuştur²³. Bu düşünce İmam Maturidi'de geliştirilerek sürdürülmüştür.

İmam Maturidi'ye göre dinin vazgeçilmez unsurları, organlarla gerçekleştirilen davranışlar olmayıp, inançlardır. Çünkü inançlar üzerinde baskı ve hakimiyet kurulamaz. Hiç kimse, başkasının inancına buyruk olma ya da ona engel teşkil etme gücüne sahip değildir. İnançlar, kalp, duygu ve düşünce ile ilgilidir. Kalpler üzerinde hakimiyet kurulamaz. Bunun için inancın kalpte olması gerekir. Diğer organlarla yapılan davranışları yönlendirmek, onları önlemek ya da üzerlerinde baskı oluşturmak mümkündür. Bu nedenle ona göre masiyete düşüp şeytana uymak itaat sayılsa bile din değildir. Ebu Hanife meseleye böyle baktığı için niyeti, kalbi yönelişi ve kastı esas almıştır²⁴. Maturidi'nin bildirdiğine göre Ebu Hanife, “Günahkâr şeytana itaat etmiştir, ona itaat ise küfürdür, böyle iken günahkarın kafir olmayışının izahı nasıl olur?” gibi bir soruya, “Günahkar kişinin bu fiili, zahirde şeytana itaat gibi gözükür. Halbuki kendisi, bu fiili, şeytana itaat niyetiyle işlememiştir. İnsanı küfre götürebilecek şey kasıttır. Masiyet, küfür kastı olmadığında masiyet olarak kalır²⁵ şeklinde cevap vermektedir.

İmam Maturidi, din ve farzlar ya da ameller arasında mutlak bir bağ kurulmaması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle “Dininizi kemale erdirdim” (Maide, 3) ayetinden kastedilen, şeriat, namaz ya da oruç gibi ameller değildir. Bu ayetten farklı bir mana kastedilmiş olmalıdır. Ona göre bu ayetin manalarından biri “Size peygamber göndermekle dininizi kemale erdirdim” olabilir. Bir başka mana, “bugün dininizi zahir kıldım, onu özgürce yaşama durumuna kavuştunuz” şeklindedir. Yahut bu ayeti, dinin, düşmanlarından emin bir boyut kazanması olarak da yorumlamak mümkündür. Artık müminler müşriklere galebe çalmıştır²⁶.

Din, amellerden hatta ibadetlerden farklı olunca bu takdirde “dinde aşırı gitme de (el-guluv fi'd-din) amellerle değil uluhiyet ve rububiyetle ilgili olacaktır. Dinde aşırılık, uluhiyet ve rububiyeti Allah'tan başkasına nispet etmek ve Allah'tan başkasına ibadet amacıyla

²¹ Bkz. Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 258; 4/68-69.

²² Bkz. Farhad Daftary, *İslam'da Entelektüel Gelenekler*, çev. Muhammet Şeviker, İnsan Yay., 2005, s. 84.

²³ Bkz. Beyazizade Ahmed Efendi, *İmamı Azam'ın İtikadi Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 2000, s. 118-119.

²⁴ Maturidi, *Kitabu't-Tevhit Tercümesi*, s. 480.

²⁵ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, neşr. Ahmed Vanlıoğlu, İstanbul 2005, c. 2, s. 53.

²⁶ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 100-101.

yönelmektedir²⁷. Guluv ya da dini fanatizm (teşeddüd fi'd-din), Allah hakkında yanlış konuşmaktır. Bu manada teşeddüd fi'd-din, Allah'a iftira etmeye neden olur²⁸.

Ebu Hanife'ye göre Allah, bir peygamber göndermesiydi dahi insanların O'nu bilmeleri vacip olurdu.²⁹ O'na göre, "alemdaki varlık mucizelerini ve ayetlerini gören kimse için yaratıcıyı tanımada özür kabul edilmez"³⁰. Bu görüş İmam Maturidi tarafından aynı şekilde sürdürülmüştür.

Maturidi'ye göre, "Müjdeleyen ve uyarın peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacakları delilleri olmasın" (Nisa 175) ayeti, din hakkında değil, şerai' ve ibadetler hakkındadır. Eğer din hakkında olsaydı, bu takdirde "dinin lüzumu için peygamber gereklidir" düşüncesi haklılık kazanacaktır. Oysa dinin bizzat kendi varlığı ve lüzumu, akılla bilinir. Burada sem'a (vahye) gerek yoktur. Allah düşünen insana kendi varlığını, vahdetini ve rububiyetini bilme yeteneği bahşetmiştir. Bu nedenle cennetle müjdeleyen ve cehennemle korkutan peygamber gönderilmesi ve böylelikle insanların bahanesinin önlenmesi, din alanı için değil, ibadet ve şeriat alanı içindir. Nitekim bahane bildirilmesi, delil ve gerekçe ileri sürmekle olur. Delil ve gerekçe ileri sürmek ise ibadet ve şeriat alanında mümkündür. Allah bu manada her türlü delilin önünü kesmek için peygamberler göndermiştir³¹.

İmam Maturidi "herkesin yaptığı işe göre derecesi vardır" (Enam, 132) ayetinin, iman ve ameli ayrı tutan Ebu Hanife'yi reddetmek için delil olarak gösterildiğini kaydetmektedir. Ona göre Ebu Hanife nazarında bu ayette müminler değil kafirler muhatap alınmıştır. Bu ayet, kafirlere has bir vâiddir. "Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır" (En'am, 132) ayetini İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in "iyilik yapanlara karşılık olarak iyilik, şer işleyenlere de karşılık olarak kötülük olacaktır" şeklinde anladıklarını ifade eden İmam Maturidi, Ebu Hanife'nin böyle düşünmediğini belirtmektedir. Ebu Hanife'ye göre ayet özellikle kafirler için tehdit ifade etmektedir. "Herkesin dereceleri vardır" demek, "işledikleri kötülüklerden ve peygamberleri yalanlamalarından dolayı cezadan ve azaptan kafirlerin farklı mertebeleri vardır" demektir.

İmam Maturidi'ye göre ayetin manası böyle olmalıdır çünkü sevap Allah'ın fazlının bir sonucu, azap da Allah'ın hikmetinin gereğidir. Allah insanlara öyle nimetler vermiştir ki insanlar bütün gayretlerine rağmen bu nimetlerin şükürünü amelleriyle yerine getiremezler³²; bütün cehtleriyle çalışsalar bu nimetlerin karşılığını veremezler. Bu nedenle itaat, Allah'ın nimetlerine şükür sadedindedir. Amellerin karşılığı ancak Allah'ın bildirmesi ile bilinebilir³³.

Maturidi, Bakara suresi 25. Ayette "iman eden ve yararlı davranışlar sergileyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlerle müjdele" kısmının itaat türlerinin hepsini iman statüsünde tutan kimsenin telakkisini çürüttüğünü ileri sürmektedir. Çünkü yararlı davranışlar belirtilmeden iman özelliği müminlere nispet edilmiştir. Ama ona göre ayet, müjdenin gerçekleşmesi ve korkunun ortadan kalkmasını "iyi davranışlara" bağlı kılmıştır. Bu açıktır. İmam Maturidi buradaki "salih amele" de neredeyse "iman" anlamı vermektedir:

"Buradaki salih amellerin yerini kalbin amelinin alması (amelülkalb) ihtimal dâhilindedir. Ama amelülkalp, kalbin iştiraki olmadan sadece sözle ifade edilen ve münafığa ait olan imana benzemeyip Allah'a yönelmiş samimi bir imana sahip olmanın bir sonucudur"³⁴.

²⁷ Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 283.

²⁸ Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 117.

²⁹ Ebu Yüsr Muhammed Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul 1988, s. 303.

³⁰ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 299-304. Fakat Pezdevi, Ebu Hanife'nin bu görüşünü kabul etmeyerek Ebu Hanife'nin "Peygamber gönderildikten sonraki durumu" kastetmiş olabileceğini söylüyor.

³¹ Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 112-113.

³² Maturdi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, c. 5, s. 218-219.

³³ Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, neşr Ertuğrul Boynukalın, İstanbul 2006, c. 5, s. 219.

³⁴ Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, c. 1, s. 62.

Akli Yorumun Önemi

Maturidi'nin Tevilat adlı eseri Ebu Hanife'nin görüşlerinin Kurani temellerini verip bu temellerini akli bir tarzda izah etmesi bakımından da çok önemlidir.

Maturidi, Ebu Hanife gibi nikahta velinin izninin şart olmadığını ifade etmiştir. Fakat o, nikahın geçerliliği için veli izninin gerekliliğini savunanların delillerini ele almaktadır. Buna göre “mümin kadınlarla putperest erkekleri evlendirmeyin” (Bakara, 221) hitabının ve “Aranızdan bekarları evlendirin” (Nur, 32) emrinin muhatapları da velilerdir. Bu ayetlere dayanarak veli izninin nikahın geçerliliğinde şart olduğu ileri sürülmüştür. İmam Maturidi bu görüşe, bugün bizim için de çok önemli bir cevap vermektedir. Ona göre söz konusu ayetlerde velilerin muhatap alınması, Kur'an'ın indiği topluluğun örfünden dolaydır. Bu örfte göre kadınlar bizzat kendileri için evlenmeyi icra edemezler, bu işi onlar adına veliler üstlenirdi³⁵.

İmam Maturidi hacr, yani malda tasarrufta bulunmanın alıkonması ile ilgili Ebu Hanife'nin görüşü ve ilkesini benimsemektedir. Ebu Hanife'ye göre hacr, kişiyi malından infak etmeyi ve hacr olunan malından borçlanmayı engelleyemez. Çünkü Ebu Hanife'ye göre sefih (zayıf, malını umarsızca harcayan, hasta, akli zaafı bulunan) malından harcama ya da borçlanma hakkını sultandan değil Allah'tan almıştır. (Yani bu hak bir insan hakkıdır, yöneticinin belirlemesine tabi değildir.) Bu yüzden sultandan izin alınması gerekli olmayan bir konuda hacrin bir kişi için söz konusu edilmesi asla caiz değildir³⁶.

Maturidi'ye göre hutbe için ezan okunup imam cumayı kıldırınca kadar geçen süre zarfında alışveriş yapmak mekruh olmasına rağmen caizdir. Çünkü cuma günü Allah'ın zikrine “koşmaya” çağıran ayette (Cuma, 9) zikredilen nehiy, bizzat alışveriş için değil cuma namazının bizatihi kendisi içindir. İmam hutbeye çıktığında nehiy başlamış olur. O sıra alışveriş yapıldığında bir geçersizlik söz konusudur ama bu alışveriş için değil cuma namazı içindir. Burada namaz alışverişi iptal etmez, alışveriş namazı ifsat eder. İmam Maturidi'ye göre işte bu yüzdendir ki Ebu Hanife, imam hutbe okumaya çıkıp namazı bitirinceye kadar konuşmayı mekruh görmüştür. Çünkü bu vakitte alışveriş mekruhtur. Alışveriş ise bir konuşmadır. Bu husus her türlü kelamın kerahetine delildir. Dolayısıyla cuma günü Allah'ın zikrine yönelmeye davet eden bu ayet Ebu Hanife'nin görüşünün sıhhatine delalet etmektedir³⁷.

Ebu Hanife döneminde akli yorumun meşruluğu, “Kuran merkezli din anlayışı” ile mümkün olmaktadır. Ebu Hanife'nin Kur'an vurgusu bu açıdan önemlidir. Peygamber ya da sahabeye atfedilen rivayetler, aklileşme karşısında ilksel geleneği canlı tutma ameliyesine karşılık gelmektedir. Belki bu yüzden Cessas, rivayetler karşısında Ebu Hanife metodunun Kur'an'a uygun olma kriterine bağlı olduğunu belirtmiştir³⁸. Başka bir ifade ile Ebu Hanife akılcı bir yaklaşıma sahip olduğu için Kur'an'ı esas almaktadır. Nitekim Ebu Hanife eleştirmenleri rivayet olmadan Kur'an'a başvuruyu “rey izharı” kabul etmişlerdir. Hatta Ehlihadisten birçok kişi, adil kimselerin rivayet ettiği çok sayıda ahad haberi reddettiği ve bunları *üzerinde ittifak edilmiş hadislere ve Kuranın manalarına* arz edip muhalif olanları şaz olarak isimlendirdiği gerekçesiyle Ebu Hanife'ye tanetmeyi caiz görmüşlerdir³⁹.

Bazen İmam Maturidi'nin bu tür bir “rey izharından” geri adım attığı görülmektedir. İmam Maturidi tartışmaların, “aranızda çekişme varsa bunu Allah'a ve Rasülüne götürün” (Nisa, 59) ayetine dayanarak, Allah'ın farzlarına ve Resulün sünnetine götürülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine o, sünnetin Kur'an'ı neshedebileceğini kabul etmektedir.

Burada onun sünneti daha çok ön plana çıkarmaya çalıştığı söylenebilir. Fakat farklı bir bakış açısıyla da meseleye yaklaşmak mümkündür. Ona göre nesh, hükümün belirli bir vakitte sona erdiğinin beyan edilmesidir. Nesih, yeni bir hüküm koymak suretiyle önceki

³⁵ Maturidi, *Tevilatü'l-Kur'an*, c. 2, s. 32.

³⁶ Maturidi, *Tevilatü'l-Kur'an*, c. 2, s. 208-209.

³⁷ Maturidi, *Tevilatü'l-Kur'an*, neşr. Muhammed Masum Vanlıoğlu, İstanbul 2010, c. 15, s. 159-160.

³⁸ Ebubekir Ahmed el-Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, IV, s. 201.

³⁹ İbn Abdilberr, *el-İntika fî Fedaili's-Selaseti'l- Eimmeti'l-Fukaha*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 276-277.

hükümün geçerliliğini kendi zamanında makul görmektir⁴⁰. Buraya dayanarak denebilir ki Maturidi, sünneti kutsallaştırmamakta aksine Kur'an'da yer alan şeriatı kutsallıktan çıkarmak istemektedir. Bu anlamda İmam Maturidi'nin Ebu Hanife akılcılığını bir başka açıdan sürdürdüğü söylenebilir.

İmam Maturidi, İmam Şafii'nin Rasulullah'ın herhangi bir uygulaması söz konusu olmaksızın sünnetin Kuranla neshedilemeyeceği görüşünü de kuvvetli bir dille eleştirmiştir. “Sünnet sadece sünnetle neshedilebilir, Kuran'la neshedilemez” görüşünü pespaye bir görüş olarak kabul eden İmam Maturidi Şafii'nin neshin konumu ve mahiyetini bilemediğini ifade etmektedir. Çünkü söz konusu görüş, Kitap'ın dikkate alınmaması, terkedilmesi sonucunu doğuracaktır ki Allah Müslümanlara bunu yasaklamıştır⁴¹.

İmam Maturidi rivayetler konusunda çok dikkatli bir bakış açısına sahiptir. “Rasulullah Kabe'yi ve Safa ve Merve arasını devesinin üzerinde iken tavaf etmiştir” rivayetine dayanarak Safa ve Merve arasında say ve tavafın farz olduğu yönündeki İmam Şafii kanaatini yanlış bulan İmam Maturidi'ye göre bu durum, Rasulullah'ın eğitim amaçlı bir uygulamasından ibarettir. Şafii'nin “Allah size Safa ile Merve arasında koşmayı emretmiştir” rivayetine dayanmasını da eleştiren İmam Maturidi, “Şafii, bazen hata olarak görülebileceği edilebileceği zannıyla mürsel rivayetleri kabul etmezken bazen de bilinmeyen, ismi zikredilmeyen bir kadının rivayetini benimsemekte tereddüt etmemektedir” demek suretiyle onu burada da isabetli bulmamıştır. İmam Maturidi sonunda kendi görüşünü Kur'an'ın rivayetler karşısındaki konumunu da dikkate alarak şöyle ifade etmiştir: “Safa ve Merve tavafı farz olsaydı Kur'an'da “ketebe” (kesinlikle yazdı) ifadesinin yer alması gerekirdi. Bu yüzden söz konusu rivayetler sahih olsa ya da Peygamber'den geldiği sabit olsa da (in sebete ve sahha) Kur'an bu nakillerin dışındaki bir duruma ihtimal vermektedir⁴².

İmam Maturidi'nin sünnet vurgusu bazı durumlarda ise Şiiliğin imamet görüşüne bir tepki olarak gözükmektedir. Ona göre tartışma olan konular, Allah'ın farzlarına ve Rasulullah'ın sünnetine götürülür, imamın görüşüne değil. O, herhangi birinin sözünün, delil makamında Rasulullah'ın sözü üzerine konulamayacağını ayet göstermektedir⁴³.

Belirtmelidir ki mesele, görüşü, rey ve içtihadı terk etmek olduğunda Maturidi, “aranızda çekiştiğinizde” ayetini daha farklı yorumlamaktadır. Ona göre bir “kavim”, bu ayete dayanarak içtihadın iptali ve görüşün terkedilmesiyle hükmetmiştir. Bu topluluk nazarında bütün problemlerin cevabını Allah ve Resulüne bırakmak gerekmektedir. Maturidi, “bize göre bu görüş doğru değildir” demekte ve ayetin iki manaya ihtimali olduğunu belirtmektedir. Buna göre birinci tevil, tartışma, Rasulullah'ın zamanı ile kayıtlı ise bu takdirde problem sünnete götürülür ve içtihat ve görüşe başvurulmaz. Ama mesele Resullullah'ın vefatından sonra ortaya çıkmış bir tartışma ise bu takdirde tartışmanın halli önce Allah'ın kitabında sonra Resulün sünnetinde ve Müslümanların icmasında aranır. Bunlarda bir hüküm bulunursa alınır, bulunmazsa içtihadı başvurulacağı söylenmiştir⁴⁴. (İçtihadı başvurmayı gîle” ifadesiyle vermektedir.)

Bu ayetin tevilinde İmam Maturidi, icmayı ön plana çıkarmaktadır. O, söz konusu ayetin ihtilaf olduğunda Allah'ın ve Rasulullah'ın hükmüne müracaat edilmesi gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Ama tartışma yoksa yani bir icma söz konusu olmuşsa artık meseleyi Allah ve Rasullah'a götürme de yani kitap ve sünnete başvurma da vacip olmayacaktır⁴⁵. Burada icma, toplumsal konsensüs veya kolektif bilinç diyebileceğimiz bir duruma tekabül etmektedir.

İmam Maturidi'ye göre icma başka bir yönden de “ulüemrin” karar verme ve görüş birliğidir. ulüemr, “Onu Resule ve ulüemre götürselerdi, onlardan sonuç çıkarabilenler

⁴⁰ Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 1, s. 258-259.

⁴¹ Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 1, s. 259.

⁴² Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 1, s. 289-291.

⁴³ Maturidi, *Tevlatu'l-Kuran*, c. 4, s. 294.

⁴⁴ Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 295.

⁴⁵ Maturidi, *Tevlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 295-296.

bilirlerdi” (Nisa, 83) ayetinden hareketle İmam Maturidi ululemrin, istinbat ilmine sahip olanlar yani sonuç çıkarmayı bilenler olduğunu ve istinbat ilminin de din işlerine riayet eden fukahaya atfedebileceğini belirtmektedir. Burada ayrıca icma edilen konularda fakihlerin isabet ettiklerine bir delil bulunmaktadır. Fakihler bir emir ya da nehiy konusunda icma ettiklerinde durum Allah katında da böyle kabul edilir.

Maturidi “umumubelva”yı da fakihlerin icması sadedinde saymaktadır. Umumubelva, topluluğun, hiçbir kimseye gizli kalması mümkün olmayan alışagelmış davranış biçimidir. Bu davranış ve ameller, değiştirilemedikleri takdirde rutinlikleri üzerine terkedilirler.

İmam Maturidi bazen Kuran merkezli bir din anlayışına yaklaşıma çalışır ve Ebu Hanife'nin bazı görüşlerini bu açıdan tartışma konusu yapmaktadır. Örnek olarak İmam Maturidi, bir kısım ulemanın, “Allah size bir namaz daha ilavede bulunmuştur, o da vitir namazıdır” rivayetine dayanarak, Rasulullah'ın vitri vacip kıldığı zehabına kapıldığını ifade etmektedir. Bunun yanında Ebu Hanife de ihtiyaten vitrin “yazılmış” (farz kılınmış) bir namaz olduğunu ileri sürenlerin yolunu benimsemiştir. Maturidi daha sonra Kitap'ta bununla ilgili herhangi bir kayıt geçmediğini, bu namazın vacip olduğuna dair herhangi bir delil bulunmadığını ifade etmekte ve bu nedenle vitrin vacip olduğu görüşünü terk etmek gerektiğini söylemektedir⁴⁶.

Ebu Hanife'nin akli yorumunda istihsan kuralının çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Ona göre istihsan güzel görme ile bir problemi çözmeye çalışmaktır. Ebu Hanife, kıyasa çokça başvuran biri değildir. Kıyas, maslahata, örfе, zaruret ilkesine aykırı olursa istihsan metodunu kullanmaktadır. Salih b. Müzayim, “Ebu Hanife'nin görüşü, ihtiyatlı davranmak, kubuhtan kaçınmak, insanlar arasındaki ilişkilerin, işlerin düzgün ve faydalı bir biçimde yürümesini sağlayan şeylere bakmaktır. Ebu Hanife, kıyas kötü bir sonuç verirse istihsana göre hüküm vermekteydi” demektedir⁴⁷. Bu metotla Ebu Hanife, kıyasın daralttığı içtihat alanını genişletmiş, fikhın esnek bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır⁴⁸.

Maturidi istihsanın farklı bir tanımını yapmaktadır. “Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı.”(Müzzemmil, 20) ayetine referansla Maturidi, istihsanın mümkün olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu ayetle gecenin üçte birinde ibadet söz konusu zatlara gerekli kılınmıştır. Gecenin üçte birini ihatalı olarak tayin etmek mümkün değildir. Artık burada kalbe doğan galip düşünceye uymak söz konusudur. Nitekim istihsanın manası da budur. Müçtehit iki yol takip eder. Birincisi, başka bir duruma bakmak suretiyle bir benzerlik yolu bulmak şeklinde tarif edilebilecek kıyastır. İkincisi, zannı galibe göre hüküm vermek olan istihsandır⁴⁹.

Ebu Hanife ehlirey olmanın bir gereği olarak sahabeden gelen rivayetler konusunda oldukça dikkatlidir. “Sahabenin kavlından dilediğimi alır dilediğimi bırakırım” demekte ya da “Sahabenin şartları başka bizim şartlarımız başkadır” anlayışını dile getirmektedir. Maturidi'nin bu anlayıştan uzaklaştığını söylememiz mümkündür. söz konusudur. Hatta denebilir ki İmam Maturidi'nin hukuk düşüncesinin en göze çarpan özelliği, onun rivayetlere, Ebu Hanife'den daha fazla bağlanmış olmasıdır. İmam Maturidi doktrini, Ebu Hanife'nin bir dereceye kadar serbest olan muhakemesine karşı, yeni oluşan batını akımları savuşturabilme gayesine bağlı olarak, temkini temsil eder. Bu alanda İmam Maturidi Ebu Hanife'den çok Ebu Yusuf'a yakın durmaktadır.

Bilindiği gibi Maturidi sahabe yorumunu “tefsir” olarak nitelendirmiştir. Yani sahabe Kur'an konusunda mutlak otoritedir. Tevbe suresinin Allah'ın onlardan ve onlara ittiba edenlerden razı olduğunu beyan eden ayeti, ona göre sahabeye uymayı gerekli ve vacip

⁴⁶ Maturidi, *Tevilatu'l-Kuran*, c. 4, s. 23-24.

⁴⁷ Bkz. Ahmed el-Mekki, *Menakibu Ebi Hanife*, Haydarabad, c. I, s. 82.

⁴⁸ Ali Pekçan, “İmam A'zam Ebu Hanife'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, say. 19, 2012, s. 11-43, s. 19.

⁴⁹ Maturidi, *Tevilatu'l-Kur'an*, neşr. Abdullah Başak, İstanbul 2010, c. 16, s. 221.

kılmaktadır. Maturidi aynı yerde sahabeye uymanın bu ayete göre caiz olduğunu da ifade etmektedir⁵⁰. Ayrıca Bakara 143. Ayetin açıklamasında, sahabeden sonra gelen nesillerin onların görüşlerinden ayrılmasını yasaklayan bir delilin bu ayette bulunduğunu ileri sürmektedir⁵¹. Semerkandi meşhur şerhinde söz konusu ayetin Maturidi tarafından değerlendirilmesini esas alarak, sahabe icmasının “hüccet” teşkil ettiğini savunmaktadır⁵².

İmam Maturidi'nin bu görüşleri Ebu Hanife ile anılan ehlireyin İmam Maturidi zamanındaki anlamını ortaya koymaktadır. Bu anlamın Ebu Hanife zamanına göre sistemleştiği ve fakat görüş ve rey lehine ilerlemediği ifade edilebilir.

⁵⁰ Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, c. 4, s. 441.

⁵¹ Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, c. 1, s. 261-262.

⁵² Bkz. Hülya Alper, *İmam Maturidi'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, s. 188. (Semerkandi, Şerhu Tevîlati'l-Maturidi, vr. 47a'dan naklen)